

STERVEN, HOE DOE JE DAT? Themaviering in de Appelkamer te Heemstede, 20/01/02

door Jurjen Beumer

Lieve mensen hier samen, de titel van deze viering is te groot, te veel omvattend. Dat zult u begrijpen. *Sterven, hoe doe je dat?* Dat weet ik natuurlijk niet, en u ook niet. We hebben er ideeën bij en gedachten. We hebben er onze fantasieën over en onze filosofieën. Ons hele geloof kunnen we er op los laten, of ons ongeloof, en dan nog weten we het niet. Nooit is er iemand van 'de andere kant' teruggekomen om het ons uit te leggen. Nooit is een gestorvene bij ons aan tafel geschoven om ons te vertellen: sterven? dat moet je zus of zo doen, daar heb je de volgende methodes voor, of, daar kun je dat handboek bij gebruiken. Het is denk ik precies die grote onwetendheid, die onzekerheid en die mogelijke duisternis die ons zo met huid en haar met de dood verbonden doet zijn.

'De dood', ach, die bestaat eigenlijk niet. 'De dood' dat is veel te abstract, maar als we het hebben over jouw dood en mijn dood dan pas snijdt het in eigen vlees. Pas vanuit het bezig zijn met onze eigen dood kunnen we ook oog krijgen voor de dood van anderen. Met onze medemensen wereldwijd bijvoorbeeld. In veel delen van de wereld waar een mensenleven niet lijkt te tellen. In de oorlog liggen 'dooien' langs de kant van de weg als oud vuil. Vanuit de hongergebieden kijken stervende kinderen ons met die intens treurige en levenloze blik in de ogen aan. Die ogen zeggen ons twee dingen, zo ervaar ik dat steeds meer. Ze smeken om hulp, om zorg en om aandacht, om onze inzet en niet aflatende trouw voor de arme sloebers waar ook ter wereld. Maar ook herinneren ze ons aan onze eigen sterfelijkheid in deze met rijkdom overladen wereld waarin wij leven. Die kinderoogen zeggen tegen ons: echt, ook jullie gaan eens sterven, jullie hebben dan wel het sterven mooi weggedrukt naar de randen van jullie leven en jullie samenleving, maar denk niet dat jij je beurt kunt overslaan. Een paar keer misschien ontsnap je er aan, maar 'de dief in de nacht' komt. 'Magere Hein' graait en grist en komt ook jou halen. *Sterven, hoe je dat?* Misschien door goed te luisteren naar die smekende kinderoogen die een boodschap aan ons zijn.

Sterven en doodgaan doen we allemaal. Dat hoor je vaak om je heen. Men zegt dan: één ding weten we in ieder geval zeker, dood gaan we allemaal. Vaak hoor ik in deze uitspraak veel onverschilligheid, in de trant van: 'ach, waar maken we ons druk over.' Dan wordt het banaal. Maar je kunt de uitspraak 'allemaal gaan we eens dood' ook verstaan als een geweldige solidariteit onder en tussen mensen. Immers, of je nu rijk bent of arm, man of vrouw, of je het treft in het leven of niet, of je jong wordt of oud, of je nu hier woont of in de derde wereld, alle mensen *dèlen* dat ene feit dat ze dood gaan. Het is precies dat ene feit, dat we allemaal zullen sterven, dat ons verplicht, om dan ook in het *hier en nu* als solidaire mensen met elkaar te leven, voor elkaar te zorgen, voor elkaar op te komen, onze welvaart te delen en al die andere dingen die het leven aan *dèze* kant van de dood mooi en goed kunnen maken. *Niemand leeft voor zichzelf, niemand sterft voor zichzelf* (Romeinen 14: 7 en 8), daarin heeft de apostel Paulus samengevat wat ik bedoel te zeggen. Is er leven *vòòr* de dood wordt dan even belangrijk als die priemende vraag naar het andere leven hierna. Nadenken over de dood moet m.i. altijd deze sociale component hebben. Ze wordt vaak over het hoofd gezien in deze tijd die zo op het ik is gericht.

Maar, de dood in dit brede verband kan een *ver-van-mijn-bed-show* worden als we hem/haar ¹⁾ niet meteen in verband brengen met onze eigen dood en de dood van dierbaren om ons heen. Het komt dan steeds dichterbij. Dat bleek in ons voorgesprek. Allemaal kennen we in onze directe omgeving concrete, dierbare personen die gestorven zijn. Als we ouder worden,

¹⁾ het zelfstandig naamwoord 'dood' is zowel manlijk als vrouwelijk volgens het woordenboek.

dan neemt het aantal gestorven dierbaren toe. Kijk, dat is het mooie van de jeugd. Toen ik jong was hield ik me niet met deze dingen bezig, gelukkig maar. En ik hoop zo dat onze jongeren zich op hun leeftijd dit nog even voor zich kunnen uitschuiven. Want het komt toch wel, hopelijk wat later in hun leven, wanneer ze in staat zijn om leven en dood enigszins te integreren. Tranen krijg ik altijd in mijn ogen als ik jonge kinderen bij een graf van hun ouders zie staan, dat zou niet moeten. Maar o wat is het leven soms hard, rauw en recht voor z'n raap! Tranen krijg ik in mijn ogen als ik, omgekeerd, jonge ouders bij het graf van hun kind zie staan. Het is een niet te peilen verdriet, een verlies met ongekende smart.

Bij ons allemaal, het komt toch wel, als we ouder worden. Iemand zie laatst tegen mij: in de hoeken van mijn ziel liggen steeds meer doden opgestapeld, soms kan ik er niet tegen, soms koester ik ze; soms ben ik opstandig, soms wil ik me wel bij hen voegen in alle rust. Mooi beeld: die hoek van uw en mijn ziel waar de dierbaren liggen. Zo vers lijkt het, zo dichtbij, alsof ze soms tot ons spreken en ons bemoedigen om onze levensreis vol te houden, ontroerend. Maar ook de doden waar we niet mee in het reine konden komen liggen in die hoeken, iets verder op, in de uithoeken van onze ziel. Zij blijven opspelen. Zomaar midden in de nacht kunnen we soms verschrikt en bang wakker worden. We leverden in onze droom weer dat gevecht met die stugge vader of die onaardige moeder.

Altijd zijn de doden van dichtbij in en om ons heen, ze zijn niet weg te denken uit ons leven. Ik zou zelfs willen stellen dat met name onze herinnering aan hen voor een groot deel de omgang met onze eigen dood bepalen. Als ik vol haat en nijd afscheid moet nemen van mijn ouders als zij doodgaan, dan krijg ik misschien een zware dobber aan mijn eigen sterven. Als ik met mijn handen in de zakken bij het leed van de wereld ben blijven staan, dan maken die kinderoogen van zoeven mijn sterven misschien onrustig. Als de wereld geen sikkepit beter is geworden, kan ik dan solidair sterven? De verre doden van de wereldstrijd en de dichtbijge doden in onze eigen levenstijd, zij bepalen in belangrijke mate hoe wij onze eigen dood een plaats kunnen geven in ons leven. Het zijn al deze doden, dag in, dag uit, die ons leren sterven, ieder uur, iedere seconde. Ga ik aan ze voorbij? Leef ik de lol van de dag? Of ben ik bij hen, zoek ik hen op? Zoals die man die ik ken. Hij heeft het zelf lang niet altijd makkelijk, maar hij is wel maandelijks op de begraafplaats om oude mensen bij te staan als zij de mis voor de overledenen willen bijwonen. 'Dan is het net of alles van me afvalt' zei hij laatst, 'ik ervaar dan zo sterk dat God zorgt en alle leed van de wereld van ons afneemt.'

En wij op onze beurt, wanneer wij aan de beurt zijn om te sterven, dan zullen wij in ons sterven degenen die achter blijven leren om te sterven. Henri Nouwen noemt zelfs ons sterven het grootste geschenk dat wij kunnen geven aan degenen die achter blijven, ons grootste geschenk. ¹⁾ Ik moet u zeggen dat ik deze gedachte van Henri buitengewoon prikkelend vind.

²⁾ Henri Nouwen, *Met de dood voor ogen*, Tielt 1994. In de oorspronkelijke Engelse editie heet het boek 'The ultimate gift. A meditation on dying and caring). 'Kunnen we ons onze dood voorstellen als een vriend die ons begroet bij onze thuiskomst.' (p. 10) als 'Zie ook mijn biografie over Nouwen, *Onrustig zoeken naar God. De spiritualiteit van Henri Nouwen*, Tielt 1999, derde druk). Met name hfst 14.

'Vroeger was de dood altijd een van de gasten in het gezelschap. Nu zit hij naast me aan tafel: ik moet met hem bevriend raken.' Dag Hammarskjöld in *Merkstenen*, Nijmegen 1983 (zevende herziene druk) p. 82. Zie hiervoor, J. Huls, De dood als vriend - Dag Hammarskjöld, in: *Speling* 1/2001 (themanummer over de dood met als titel 'Als iemand sterft ...'). Zie ook mijn biografie over Dag Hammarskjöld, *De langste reis is de reis naar binnen. Het*

Het is zo anders dan we doorgaans horen. Meestal lees je over sterven als een gevecht met de laatste vijand. ¹⁾ Nee, zegt Henri en andere mystieke schrijvers met hem, je moet proberen bevriend te raken met de dood. Jouw leven èn sterven, beide samen en niet gescheiden van elkaar, daarvan is het de bedoeling dat het vruchtbaar wordt voor de anderen. Zoal het bijbelse beeld van het zaad dat in de donkere akker gezaaid wordt. Wij mensen zijn door onze Schepper uitgezaaid in deze wereldakker om vrucht te dragen, om op te staan, om solidair met elkaar te zijn, om te voorkomen dat hele werelddelen in armoede leven, om te vechten tegen dictators en machthebbers die de kwetsbaren kleineren. Daarom ben je hier op aarde, daarvoor leef je en sterf je. Aan het eind ben je weer terug waar je vandaan kwam, bij je Schepper. 'Wij leven en sterven voor God onze Heer, aan Hem behoren wij toe!' (Romeinen 14: 8). Hopelijk klinken straks deze woorden bij onze teraardebestelling of crematie.

Echt, lieve mens. Je leven is maar voor heel even, zingt onze psalm. Jij sterveling, je dagen zijn als *het gras* zingt onze psalm 103. ¹⁾ U moet dan niet denken aan het groene gras in Nederland, want dan zouden we eindeloos leven, zoveel gras is hier. Nee, de psalm speelt in de subtropen, waar het heet is. Waar dikwijls de hete wind, de chamsiem, tekeer gaat en alles verschroeit. Zo ben jij ook menselijk, als een grasje in de hete zon, als een ietsjepietsje in de baai van de kosmos. Zoals psalm 90 het dicht: 'In de morgenstond bloeit het gras en het schiet op, des avonds verwelkt het en het verdort.' ¹⁾ Doodgaan in de bijbel relateert onze waanwijsheid dat we onsterfelijk zouden zijn. In zo'n cultuur leven we, vind ik, in een gezondheid- en fitness-cultuur. We hollen en joggen, we slanken en slanderen, we slikken potten met vitamines en de reclames prijzen ons een eeuwige jeugd aan. Jong zijn is in, oud en ouder zijn is lastig en duur. Alsof we ons leven in eigen hand hebben, alsof we ons sterven kunnen arrangeren. En de bronnen van wijsheid in de religies worden aan de kant geschoven: wat nou, de dood als vriend, wat nou 'gelijk het gras is ons kortstondig leven.' Nee hoor, ik ga het maken, ik kan de hele wereld aan, de dood krijgt mij niet te pakken, ik doe er toch van alles aan.

De dood als vriend of vriendin leren zien, je eigen sterven als een geschenk geven aan de achterblijvers; is dat niet teveel gevraagd? Ben ik nu niet veel te rooskleurig bezig? Ik hoor het u vragen, en ik vraag het zelf ook, echt. Want de dood is ook vreselijk, dood is pijn, is angst, is

politiek-mystieke leven van Dag Hammarskjöld, Baarn 2002 (vierde druk).

- ³⁾ Als groots voorbeeld hiervan, Okke Jager, *Hoe kostbaar is een kwetsbaar mens*, Baarn 1992. Dit fijnzinnige boekje bevat o.a. de artikelen die Jager in *Trouw* schreef toen hij ontdekte dat hij een hersentumor had en hieraan ging sterven. 'Verraadt ons aller angst zich niet / in wie het leven weerloos liet? / De glasglans stemt de blazer mild. De kaarsvlam vormt de hand tot schild. De krokus wijst beton zijn grens. Hoe kostbaar is een kwetsbaar mens.' (p.44)
- ⁴⁾ Voor de uitleg van deze psalm zie o.a., K. Deurloo en K. Eykman, *Wat heb je, zee, dat je vlucht? Psalmen gelezen, gehoord en verteld*, Baarn 1986, p. 45-57
- ⁵⁾ Vgl. Jesaja 40:6-8. 'Hoor, iemand zegt. Roep. En de vraag klinkt: Wat zal ik roepen? - Alle vlees is gras, en al zijn schoonheid als een bloem des velds. Het *gras* verdort, de bloem valt af, als de adre, des Heren daarover waait. Voorwaar, het volk is *gras*. Het gras verdort, de bloem valt af, maar het woord van onze God houdt eeuwig stand.'

lijden, is kanker in je lijf, is aftakeling. Toen anderhalf jaar geleden mijn goede vriend stierf, net zo oud als ik, waren we verslagen, helemaal van de kaart. U allemaal maakt dat bijna dagelijks mee in uw eigen omgeving dat we dierbaren moeten laten gaan. We zitten vol met verhalen van mensen die heengingen, hoe erg het was, hoe eenzaam wij achterbleven, hoe het verdriet maar niet over wilde gaan, hoe vreselijk je hem of haar mist, nog steeds, ook na lange jaren. Ik maakte gedurende die intensieve maanden rond het sterven van mijn vriend het volgende opstandige gedicht.

*Jij stomme dood
waar ben je mee bezig,
wie denk je wel dat je bent
om in te breken in mensenlevens,
ons af te breken, uit te teren -
vel over heen, geen haar meer
op het hoofd.*

*Je bent me opgedrongen,
ik heb niet om je gevraagd,
je bent een indringer,
maar ik kan je niet afschudden,
ik moet met je leren leven.*

*Jij bent sluipend gif,
angel die venijn produceert.
Je bent alles waar ik niet
van houd: wreed, meedogenloos,
onophoudelijk uit op verderf.*

Nog een keer: is bevriend raken met de dood - niet straks als het zover is, maar nu al in het volle leven - niet teveel gevraagd? Ieder antwoord hierop is persoonlijk, we mogen elkaar daarbij niet voor de voeten lopen. We mogen elkaar wel helpen door te putten uit de rijkdom van onze geloofstraditie.

Die bijbelse traditie zegt en gelooft dat u en ik gewilde en zeer beminde mensen zijn, kinderen van God. Diep in ons dragen wij het geheim van onze Schepper in ons. Dat geheim, dat stukje liefde is niet kapot te krijgen. Op en rond die liefde in ons, die we allemaal bezitten, draait de hele wereld. Als die liefde afwezig zou zijn zouden wij en onze wereld meteen ophouden te bestaan. Die goddelijke liefde ligt verborgen diep in ons, ze is de onzichtbare radar waarmee we leven, liefhebben en de naaste dienen. Vanuit die liefde zijn we geboren. Geen enkel ander mens is gelijk aan u en mij. Geen vingerafdruk is gelijk en dat is zo wonderbaarlijk. Met dat unieke, dat heel eigene van ons, leven we ons leven, slagen we, falen we, gaan we onderuit, krabbelen we weer op. Ons leven zit soms vol kuilen en slippartijen. Maar God geeft ons de tijd om met die unieke en zeldzame liefde aan de slag te gaan. Om ook in anderen die liefde naar boven te halen, om vanuit die liefde scheppend bezig te zijn en deze wereld en onszelf voortdurend te vernieuwen. Om tenslotte aan het eind van onze tijd, als onze tijd gekomen is, terug te keren naar onze Schepper, om *thuis te komen*. Onze dierbaren en geliefden die gestorven zijn, zij die een plek hebben gekregen in de hoeken van onze ziel, ik geloof dat ze thuis zijn, ik geloof dat ze bij God zijn. Niet dat ik daaraan niet twijfel, echt, heel dikwijls. Maar bij twijfel en aanvechting hebben we elkaar nodig, wij hier samen, om te zingen en te bidden dat het waar mag zijn.

Er is een heel groot voordeel, zo u wilt een grote genade voor ons weggelegd, en dat is dat God ons een Metgezel heeft gegeven, onze broeder Jezus. Ik tover hem nu niet als een duveltje uit een doosje te voorschijn. Nee, wie het evangelie leest ziet een levens-verhaal voorgetekend dat ook jouw en mijn verhaal is: vallen en opstaan, bijna verdrinken, de pijn van het lijden, de smadelijke dood. God, waarom verlaat je mij! En tenslotte zijn *weergaloze sprong* in de handen

van zijn Vader om daarna aan ons te kunnen vertellen hoe het huis van de Vader is en hoe welkom we zijn. Die sprong heet opstanding/verrijzenis, hetgeen wil zeggen dat die kern van liefde in ons niet zal sterven omdat ze bij God vandaan komt. Deze gedachten zijn groot, te groot misschien. Ze vragen om geloof, veel geloof.

Ik heb pas op latere leeftijd leren zwemmen. Ik was bang voor het water. Ik had watervrees omdat ik als kind een keer per ongeluk in het diepe bad was terecht gekomen. Proestend en bibberend van de kou hebben ze mij er toen uitgevist. Lange jaren daarna kwam ik niet verder dan pootje baden en hooguit tot mijn middel in het water. Dat was niks voor mij, want ik deed veel aan sport. Ik geneerde me ook tegenover mijn vrienden en probeerde het te verbergen. Ik zat er zelf meer mee dan zij, begreep ik veel later. Totdat ik er zo genoeg van kreeg dat ik niet mee kon doen, en op zoek ging naar een betrouwbare badmeester. Die vond ik. Hij had geduld met me, begreep me, stelde me op mijn gemak en leerde me zwemmen. Langzaam werkten we samen toe naar dat ene grote moment, dat ik van de kant af in het diepe bad durfde te springen. Kopje onder? Ja, kopje onder! Dat was altijd mijn grote schrik en angst geweest. Maanden gingen voorbij, ik leerde goed zwemmen. Op een avond zei Kees (zijn naam vergeet ik nooit weer) tegen mij. Straks springen we *en ik spring met je mee*. Houd mijn hand maar vast en je zult merken dat we vanzelf weer boven komen.

Ik waagde de sprong, met Kees die mijn hand vast hield. Ik sprong en ik kwam vanzelf boven, eerst nog met Kees, daarna alleen. *Sterven, hoe doe je dat?* Spring en vertrouw. God grijpt je hand, je komt vanzelf weer boven.

¹⁾

⁶⁾ Andere literatuur:

'Als iemand sterft ...', themanummer van *Speling* 2000/1.

K. Berger, *Is met de dood alles afgelopen*, Kampen 1998. Een boek vol met bijbelse gegevens over dood en opstanding. Wel instructief, maar niet mooi en warm beschreven, vind ik.

M.B. ter Borg, *De dood als het einde. Een cultuur-sociologische essay*, Baarn 1993.

Patricia de Martelaere, Wie is er bang voor de dood, in: *Letter en Geest* (dagblad *Trouw*) van 23 juni 2001.

Huib Oosterhuis, *Dan zal ik leven. Teksten voor uren alleen*, Baarn 1976.

Hans Warren en Mario Molegraaf, *Ik heb alleen woorden. De honderd meest troostrijke gedichten over afscheid en rouw uit de Nederlandse poëzie*, Amsterdam 1998.

OVER DE DOOD,
ZONDER OVERDRIJVING

Gevoel voor humor heeft hij niet
en hij weet niets van sterren en bruggen,
van weven, mijnbouw en landbouw,
van scheepsbouw en taarten bakken.

In onze gesprekken over de dag van morgen
komt hij met zijn laatste woord,
dat nooit ter zake is.

Hij is zelfs niet goed
in wat rechtstreeks met zijn vak te maken
heeft:
een graf delven,
een kist timmeren,
de rommel opruimen .

Druk bezig met doodmaken
doet hij het klungelig,
zonder systeem en routine.
Alsof hij het bij elk van ons nog leren moet.

Hij mag vaak triomferen,
maar hoeveel nederlagen,
hoeveel misslagen
en hernieuwde pogingen!

Soms ontbreekt hem de kracht
om een vlieg uit de lucht te halen

In kruipraces legt hij het af
tegen menig rups.

Al die knollen en peulen,
voelsprietten, luchtvaten, vinnen,
paringstooi en wintervacht
bewijzen dat hij achterop is
met zijn uitputtende arbeid.

Kwade wil is niet voldoende
en zelfs onze hulp in oorlogen en revoluties
is vooralsnog te weinig.

Harten kloppen in eieren.
Babyskeletten groeien.
Zaden weten de eerste twee blaadjes te
vormen

en werken zich vaak zelfs op tot hoge bomen
aan de
horizon..

Wie beweert dat hij almachtig is,
levert zelf het levende bewijs:
almachtig is hij niet.

Er is geen leven dat nooit,
al was het maar een ogenblik,
onsterfelijk is geweest.

De dood
komt altijd dat ene ogenblik te laat.

Vergeefs rukt hij aan de knop
van de onzichtbare deur
Wat iemand achter zich heeft,
kan hij nooit terugnemen.

Wisława Szymborska, *Uitzicht met zandkorrel*,
Amsterdam 2001 (elfde druk), p. 122/123.

EEN TUIN IN DE AVOND

Er gebeuren dingen hier en ik ben de enige
die weet welke

ik zal ze noemen en ook zeggen waarom

er staat een oude tuinbank onder de
appelboom
er ligt een oude voetbal in het gras
er komen oude geluiden uit het huis
er is oud licht in de lucht

dit gebeurt hier: een tuin in de avond

en wat je niet hoort en niet ziet - de plekken
waar we kuilen groeven en
die huilend dichtgoiden

ik vertel dit omdat ik niet alleen wil zijn
voordat ik het ben

Rutger Kopland, *Gedichten*, 1999, p. 375.

...

Dan nog klamp ik mij vast aan jou
of je wil of niet
op ongenade of genade.
Ik zal red mij roepen
of zoiets als
heb mij lief.

Huub Oosterhuis, *Dan zal ik leven*, Baarn 1976, p. 28.